

บทที่ ๒

ความเป็นมาของการนุษยศาสตร์

ความเป็นมาของการนุษยศาสตร์

ในบทนี้ ผู้วิจัยประสงค์ที่จะตอบปัญหาสำคัญที่ว่า การนุษยศาสตร์มีความเป็นมาอย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนุษยศาสตร์ในศาสนาพราหมณ์ ก่อนที่จะตอบปัญหานี้ เพื่อป้องกันความสับสน คำว่ายัญที่ใช้ในภาษาไทยนั้น ภาษาสันสกฤตว่า ยชฺญ. ภาษาบาลีใช้คำว่า ยญฺญ ซึ่งเป็นนามศัพท์ที่มาจาก ธาตุ ยชฺ

ความหมายของธาตุ ยชฺ

ในปกรณ์สันสกฤต เอ. เอ. แม็คโดแนล (A.A. Macdonell) ให้คำจำกัดความว่า เช่น สรฺว บวฺงสรฺวสังเวย อฺทิตไหฺ สลฺละไหฺ^๑ ดับเบ็ลยฺ. ดี. วิทนี (W. D. Whitney) ให้คำจำกัดความสั้นๆ ว่า ไหฺ^๒ ส่วน วี. เอส. อาปเต (V.S. Apte) ให้คำจำกัดความที่หลากหลายนี้อย่างนี้

๑. นุษยศาสตร์, บวฺงสรฺวสังเวยด้วยยชฺยวฺตฤ
๒. กระทำการนุษย
๓. เช่นสรฺว, บวฺงสรฺว, เลื่อมฺโส, นั้บถือ, เคารพ, ย่าเกรง
๔. อฺทิตไหฺ, อฺทิตถวาย, เฉลิมฉลอง
๕. ไหฺ, มอบไหฺ, สลฺละไหฺ^๓

ในปกรณ์ฝ่ายบาลีใช้ธาตุ ยชฺ ซึ่งเป็นธาตุเดียวกันกับภาษาสันสกฤต แต่มีความหมายกลายออกไปบ้างเล็กน้อย พระอัครวงศาจารย์ได้ให้ความหมายในศัพท์นิติปกรณ์ ธาตุมาลา ดังต่อไปนี้

๑. นุชาเทพยดา, นุชาเทพเจ้า
๒. ประชุมหรือรวมกัน, ทำให้รวมกัน
๓. ให้ทาน

^๑A.A. Macdonell, Vedic Grammar, (Delhi : Skylark Printers, 1968), p. 445.

^๒W. D. Whitney, The Roots, Verbs-Forms and Primary Derivatives of Sanskrit Language, 3rd ed. (Delhi : Motilal Banarsidass, 1983), p. 129.

^๓V.S. Apte, The Practical Sanskrit-English Dictionary. 3rd ed. (Delhi : Motilal Banarsidass, 1965), p. 777.

๔. คุณธรรมมีฉานและศีลเป็นต้น^๕

จะเห็นได้ว่าปรกณ์ฝ่ายบาลียอมรับแนวความคิดเรื่องบุชาเทพยดา บุษาทเพพเจ้า ซึ่งเมื่อว่าโดยความหมายที่แท้แล้วก็คือเช่นสรวง, บวงสรวงสังเวย แต่ความหมายได้กลายถึงแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ของคนในสังคมคือประชุมกัน รวมกัน การให้ทานอีกด้วย และเป็นที่น่าสนใจมากก็คือมีความหมายถึงคุณสมบัติในแง่ของคุณธรรมจริยธรรมบางอย่างของคน เช่นฉานและศีล

ความหมายของคำว่ายัญ

ธาตุ ยชฺ ฌ ญ บัจฉัยในนามกิตก์ สำเร็จรูปเป็น ยชฺญ ในปรกณ์สันสกฤต ส่วนในปรกณ์บาลีเป็น ยญญ โดยวิเคราะห์ศัพท์ว่า ยชฺน ยญญ. ยชฺนติ อเนนาติ วา ยญญ โย. ชสฺส โย. แปลว่า การเช่นสรวง บวงสรวง ชื่อว่ายัญ หรือชื่อว่ายัญ เพราะวิเคราะห์ว่า เป็นเครื่องที่ใช้เช่นสรวงบวงสรวง^๕

ในปรกณ์สันสกฤต พจนานุกรมสันสกฤต - อังกฤษ วี. เอส. อาปเต (V. S. Apte) ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

๑. การบูชายัญ, การถวายของบางสิ่งแต่สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์

๒. การทำพิธีเช่นสรวงสังเวย, การบำเพ็ญศาสนาอย่างเคร่งครัด หรือการบำเพ็ญศาสนาด้วยความศรัทธาเลื่อมใสอย่างยิ่งยวด เพราะฉะนั้น คฤหัสถ์ทุกคน โดยเฉพาะคนในวรรณะพราหมณ์จะต้องปฏิบัติพิธีกรรมบูชายัญทุกวัน ตามที่ระบุนามไว้ คือภูตยชฺญ, มนุษยยชฺญ, ปิตยชฺญ, เทวยชฺญ และ พุรหุมยชฺญ ซึ่งเรียกรวม ๆ ว่า ปญฺจมหายชฺญ (ภูตยชฺญ หมายถึง การบูชาสรรพสิ่ง หรือการให้ทานแก่สรรพสัตว์^๖ มนุษยยชฺญ หมายถึง การต้อนรับแขก, การเลี้ยงรับรองอาคันตุกะ^๗ มีความหมายเดียวกันกับ นรยชฺญ หรือ นฤยชฺญ หมายถึง การบูชาแก่มนุษย์^๘

^๕พระอัครวงศาจารย์, สัททนีติปรกณ์ธาดุมาลา ฉบับภูมิพโลภิกขุ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มุลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๒๕), หน้า ๖๔ " ยช เทวปฺชฺสฺงคตกรณทานธมฺเมสุ ๙ เทวปฺชฺคคฺนเณน พุทฺธาธิปฺชฺชา คหิตา ๙ สฺงคตกรณํ สโมธานกรณํ ๙ ทานํ ปริจฺจาโค ๙ ธมฺโม ฉาน-ศีลาที ๙ เอเตสุวตฺเตสุ ยชฺธาตุวตฺตติ ๙

^๖พระโมคคัลลานมหาเถระ, อภิธานปฺปทีปิกาฎีกาและอภิธานปฺปทีปิกาสุจิ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๗๓๔.

^๗V.S. Apte, The Practical Sanskrit-English Dictionary. 3rd ed. (Delhi : Motilal Banarsidass, 1965), p. 723.

^๘Ibid. p. 721.

^๙Ibid. p. 570.

ปิตฤยชฺฌุ มีใช้สองความหมาย คือ การเช่นสรวงหรือเช่นไหว้บรรพชนที่ล่วงลับไปแล้ว และ การกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้บรรพบุรุษทุก ๆ วัน^{๙๙} เทวยชฺฌุ หมายถึง การบวงสรวงเทพเจ้าชั้นดี กระทำได้โดยบูชาไฟ หรือถวายไฟแด่เทพเจ้า^{๑๐๐} พุรหมยชฺฌุ หมายถึง การสอนและการสาธยายพระเวท)

๓. พระนามของพระอัคนี

๔. พระนามของพระวิษณุ^{๑๐๑}

จากความหมายข้างต้นจะเห็นได้ว่า ยญฺญ นอกจากจะมีความหมายตามรูปศัพท์คือการเช่นสรวง การบวงสรวงสังเวยและการให้ทานเป็นหลักแล้ว ยังมีความหมายสัมพันธ์ถึงเทพเจ้าอีกด้วย เพราะการเช่นสรวง และการบวงสรวงสังเวยเป็นพิธีกรรมทางศาสนาเพื่อขอพรจากอำนาจศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจเบื้องบนคืออำนาจของเทพเจ้า จึงเป็นที่สังเกตว่า คำว่ายญฺญมีความหมายเกี่ยวข้องกับเทพเจ้าถึงสององค์ คือพระอัคนี^{๑๐๒} และพระวิษณุ^{๑๐๓} โดยความเป็นจริง เทพเจ้ามีจำนวนมาก แต่จำนวนไม่แน่นอน ในคัมภีร์ฤคเวทยังมีจำนวนที่คำนวณกันเอง คือ มณฑลที่ ๑ สุกตะที่ ๔๕ มंत्रะที่ ๑ กล่าวว่าเทพเจ้ามี ๓๓ องค์ แต่ในมณฑลที่ ๓ สุกตะที่ ๙ มंत्रะที่ ๙ กล่าวว่าจำนวนถึง ๓๓๓๙ องค์^{๑๐๔} แต่จัดเป็นกลุ่มได้สาม คือเทพเจ้าบนสวรรค์ เทพเจ้าในอากาศและเทพเจ้าบนภาคพื้นดิน

ในปกรณ์ฝ่ายบาลียอมรับเรื่องยญฺญ เพียงแต่ว่าเป็นพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์มาก่อน แล้วขยายความถึงการให้การเสียสละเป็นต้น ดังที่ปรากฏว่าในพจนานุกรมบาลี - อังกฤษ ที่. ดับเบิลยู. ริส เดวิดส์ และ ดับเบิลยู. สตีต. (T.W. Rhys Davids & W. Stede) ให้คำจำกัดความไว้ว่า

๑. การเช่นสรวง บวงสรวงสังเวยตามลัทธิพราหมณ์

^{๙๙}Ibid. p. 681.

^{๑๐๐}Ibid. p. 510.

^{๑๐๑}Ibid. p. 777

^{๑๐๒}พระอัคนี เป็นปุโรหิตแห่งยญฺญ

agnimiṇe purohitam̐ yajñasya devamṛtvijam /

hotāram̐ ratnadhātāmam // RV 1.1.1

^{๑๐๓}พระวิษณุ เป็น ยชฺฌุโภกตฤ หมายถึง ผู้บริโภคยญฺญ

^{๑๐๔}อ้างใน รศ. ดร. จำลอง สาระพัตติก. ประวัติวรรณคดีอินเดีย, (กรุงเทพฯ : คณะ

๒. การบริจาคตาน, การให้, การอุทิศให้, การสงเคราะห์, ทานที่ถวายสงฆ์หรือพระภิกษุ^{๑๕}

ธาตุที่มีความหมายในกลุ่มเดียวกัน

นอกจากนี้ยังมีธาตุ ๒ ตัวที่มีความหมายเหมือนกับธาตุ ยชฺฐ และใช้ร่วมพิธีกรรมด้วยกันได้บ้าง คือ ธาตุ เมถฺ หรือ เมทฺ และธาตุ หุ

ในปกรณ์สันสกฤต ดับเบิลยู. ดี. วิทนี (W. D. Whitney)^{๑๖} และ เอ. เอ. แม็คโดแนล (A. A. Macdonell)^{๑๗} ให้ความหมายของธาตุ เมทฺ ว่า ปรงปรีอ, บำรุงบำเรอ. ส่วน วี. เอส. อาปเต (V. S. Apte) ใช้ทั้งธาตุ เมถฺ และธาตุ เมธฺ นอกเหนือจาก ที. ดับเบิลยู. วิทนี. (T. W. Whitney) และ เอ. เอ. แม็คโดแนล (A. A. Macdonell) ที่ใช้ธาตุ เมทฺ แต่ก็ให้ความหมายเหมือนกันคือ ปรงปรีอหรือบำรุงเลี้ยง. ธาตุ เมถฺ วี. เอส. อาปเต (V. S. Apte) ให้ความหมายว่า ทำให้เจ็บปวด, ฆ่า^{๑๘} ธาตุ เมธฺ วี. เอส. อาปเต (V. S. Apte) ให้ความหมายว่า เช่นสรวง บวงสรวงสังเวย^{๑๙} ส่วนธาตุ หุ ในปกรณ์สันสกฤต วี. เอส. อาปเต (V. S. Apte) ให้ความหมายดังต่อไปนี้

๑. ให้ หรือมอบให้, ถวายแต่เทพเจ้า, เช่นสรวง, บวงสรวงสังเวย
๒. ปฏิบัติการบูชา
๓. กิน, รับประทาน^{๒๐}

ในปกรณ์ฝ่ายบาลีแสดงไว้ในธาตุวัตตสังคหนิสสยะ มีใช้ทั้ง เมถฺ เมธฺ และ เมทฺ เมถฺ กับ เมธฺ มีความหมายเท่ากันคือ ติดขัด, ขัดข้อง, มีปัญญา^{๒๑} ในอภิธานบุปปีปิกา ให้ความหมาย

^{๑๕}T.W. Rhys Davids & W. Stede. The Pali-Texts Society's Pali-English Dictionary. (London : Routledge & Kegan Paul Ltd., 1966), p. 547.

^{๑๖}W.D. Whitney, The Roots, Verb-Forms and Primary Derivatives of The Sanskrit Language, 4th ed. (Delhi : Motilal Banarsidass, 1983), p. 129.

^{๑๗}A.A. Macdonell, Vedic Grammar. (Delhi : Skylark Printer, 1968), p. 445.

^{๑๘}Ibid. p. 772

^{๑๙}Ibid. p. 772 - 773

^{๒๐}Ibid. p.1029.

^{๒๑}พระวิสุทธาจารย์มหาเถระ รจนา, พระราชปริยัติโมลี ปวีรบรรต : ธาตุวัตตสังคหนิสสยะ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๒๖.

ของธาตุ เมธ ว่า เบียดเบียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ใช้สมาสกับคำ ปุริส^{๒๒} ส่วนธาตุ เมท มีความหมายว่า ฉลาดหรือมีปัญญา, มาหรือทูปตี^{๒๓}

ส่วนธาตุ หุ พระวิสุทธิทศารมมหาเถระ ให้ความหมายไว้ดังต่อไปนี้

- ๑. ให้
- ๒. กิน
- ๓. บวงสรวง หรือเช่นไหว้
- ๔. ใส่เข้าไป
- ๕. ยินดี, เอิบอิ่ม
- ๖. ให้, รับ, ถือเอา^{๒๔}

พร้อมกันนี้ก็ได้อีกคำที่ไว้เป็นตัวอย่าง เช่น อาหุเนยโย, ปาหุเนยโย หมายถึง ควรค่าแก่การต้อนรับ, ควรค่าแก่การบูชา. โหโม หมายถึง เครื่องเช่นไหว้ เครื่องบวงสรวง, การบูชา

จากคำจำกัดความทั้งหมดข้างต้นนี้ ส่วนที่ปรากฏในปกรณ์สันสกฤต ยัณฺมมีความสัมพันธ์กับเทพเจ้าอย่างใกล้ชิด ซึ่งรวมทั้งธาตุที่เกี่ยวข้องด้วย แต่พอประมวลความได้ว่า คำว่ายัณฺมมีใช้ในพิธีกรรมทางศาสนาของชาวอารยันตั้งแต่ก่อนสมัยพระเวทซึ่งประมาณกันว่า ก่อนพุทธกาล ๒๐๐๐ - ๓๐๐๐ ปี ต่อมาค่อยกลายความหมายออกไป เปลี่ยนแปลงไปและลึกซึ้งกว่าเดิม จากการเช่นสรวงสังเวทเทพเจ้าตามธรรมชาติ กระทั่งถึงการให้ โดยเฉพาะการให้ส่วนบุญ อุทิศให้ซึ่งส่วนกุศลแก่บรรพบุรุษ

ในปกรณ์บาลีโดยเฉพาะอย่างยิ่งคำว่ายัญญที่ใช้ในพระพุทธานุศาสน์ได้สลักรูปแบบภายนอกที่โหดร้ายทารุณ* ออกเสีย และขยายขอบเขตให้กว้างขวางออกไป^{๒๕} โดยกล่าวถึงว่า คำว่า

^{๒๒}พระโมคคัลลานมหาเถระ, อภิธานปุปฺตีปิภาฎิกาและอภิธานปุปฺตีปิภาฎุจฺจิ, (กรุงเทพ : โรงพิมพ์มหาภูมิภววิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๖๔๒.

^{๒๓}เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๒๗.

^{๒๔}พระวิสุทธิทศารมมหาเถระ รจนา, พระราชปริยัติโมลี ปรีวรรัต : ธาตวตถสังคหปาฐะนิสสยะ, หน้า ๔๙๘.

* ความโหดร้ายทารุณของการบูชายัญตามลัทธิพราหมณ์คือการฆ่าสัตว์บูชายัญในลักษณะของการเช่นสรวงวิญญาณภูตผี บวงสรวงสังเวทเทวดา จำนวนสัตว์ที่ต้องฆ่าแล้วแต่สถานะของผู้ที่เป็นเจ้าภาพ ในคัมภีร์ชาดกมีกล่าวถึงการฆ่ามนุษย์บูชายัญด้วย

^{๒๕}T.W. Rhys Davids & W. Stede. The Pali-Texts Society's Pali-English Dictionary. (London : Routledge & Kegan Paul Ltd., 1986), p. 547.

ยัญเป็นการบูชาเทพเจ้าตามลัทธิพราหมณ์แล้วจำกัดความแนวใหม่ว่าทาน, ให้, อุทิศให้ และทานถวายพระสงฆ์หรือพระภิกษุ เพราะถือกันว่าพระสงฆ์เป็นผู้ที่ควรแก่การบูชา ควรค่าแก่การต้อนรับ (อาหุเนยโย ปาหุเนยโย)

* ความหมายของยัญในวิทยานิพนธ์นี้

ส่วนที่สำคัญที่สุดและตรงกับจุดประสงค์ของวิทยานิพนธ์นี้คือคำว่ายัญ นอกจากจะมีความหมายว่าเช่นสรวง และบวงสรวงสังเวศ เป็นหลักแล้ว ยังขยายความหมายถึงทานคือการให้อีกด้วย และในพระไตรปิฎกก็ระบุชัดเจนว่ายัญหมายถึงทาน ตัวอย่างปรากฏในสุปปวาสาสูตร^{๒๖} เป็นต้น

การบูชายัญเป็นพิธีของพราหมณ์มาแต่เดิมก็จริง การบูชายัญในแนวเดิมของพราหมณ์ พระพุทธเจ้าทรงมองเห็นว่า มีความเลอะเลือนเพราะความผิดพลาดของพราหมณ์เองพร้อมกันนั้นก็ทรงชี้ให้เห็นถึงข้อผิดพลาดนั้นแล้วทรงวางหลักการบูชายัญในแนวพุทธ การให้ทาน การบริจาคทาน การเสียสละ การสงเคราะห์ การอนุเคราะห์^{*} พระพุทธเจ้าทรงยอมรับว่าเป็นหลักการที่ใช้ได้คือการให้ทานเป็นมงคล เพียงแต่ขยายปฏิคานอกจากเทพเจ้าและพราหมณ์ผู้ทำพิธีกรรม เป็นบุคคลทั่วไป และแม้กระทั่งสัตว์เดรัจฉานก็ถือว่าเป็นปฏิคานกรับทานได้เช่นกัน หากแต่ผลแห่งการให้ทานจะไม่เท่ากัน

ความเป็นมาของการบูชายัญ

การบูชายัญเป็นสัญชาตญาณดั้งเดิมที่ฝังรากลึกลงในธรรมชาติของมนุษย์^{๒๗} ธรรมชาติของมนุษย์คือกลัวภัย เพราะเหตุที่มนุษย์ดั้งเดิมอยู่ใกล้ชิดกับปรากฏการณ์ธรรมชาติสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ทางธรรมชาติตลอดเวลา จึงเกิดความสงสัยและกลัวภัย มีความเชื่อว่าสิ่งที่ตนเห็นหรือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่ตนเห็น ที่ตนสัมผัสนั้นเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ บริสุทธิ์เหนือตน มีอำนาจทำให้เกิด ให้ตาย ให้ดีได้ ให้ชั่วได้ ควรค่าแก่การเคารพบูชา และควรถวายเครื่องเช่นสังเวศ^{๒๘} เพราะเมื่อว่าโดยสภาพที่แท้จริงแล้ว มนุษย์เป็นสัตว์ตัวชนิดเดียวไม่สามารถจะสู้รบตบมือกับพลังอันยิ่งใหญ่ของธรรมชาติได้ ต่อหน้าแผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด

^{๒๖} อ. จตุกก. ๒๑/๕๗/๘๖-๘๗

* หรือกิริยาอาการใดๆ ที่มีความหมายว่า ให้

^{๒๗}SGF. Brandon. A Dictionary of Comparative Religion, (Great Britain London & Prescott, nd), p.545

^{๒๘}เสฐียร พันธงชัย, ศาสนาโบราณ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๑๗.

พายุใหญ่ น้ำท่วม โรคระบาด มนุษย์จะรู้สึกว่าคุณได้รับความหมาย ฟังตนเองไม่ได้ ฟังกันเองไม่ได้ มนุษย์จึงมองหาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ทำงานได้เหนือกฎธรรมชาติ^{๒๕} ปราภฏการณ์ทางธรรมชาติเหล่านี้จึงได้รับการยอมรับว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีพลังเหนือมนุษย์ สมควรได้รับการเช่นสรวงหรือบวงสรวงสังเวยอันเป็นลักษณะของการบูชาัญญ

การบูชาัญญในระยะแรกๆ ต่างคนต่างทำเป็นการภายในครอบครัวหรืออาจเป็นหัวหน้าครอบครัว ด้วยการเคารพ อ้อนวอนขอพรจากธรรมชาติ เป็นการเอาอกเอาใจ ไม่ให้ธรรมชาติโหดร้ายเป็นอันตรายต่อตนและครอบครัว แต่เนื่องจากธรรมชาติรอบตัวเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องประสบพบเห็นเป็นประจำ ซึ่งบางครั้งมนุษย์ไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยตนเอง จึงมีความหวังว่าอาจจะมีอำนาจลึกลับที่ยิ่งใหญ่สามารถช่วยตนให้พ้นภัยได้^{๒๖} พอถึงยุคที่มนุษย์รวมตัวกันเป็นชุมชนแล้ว หน้าที่ในการบูชาัญญจึงตกอยู่ในมือของพระผู้ทำพิธีที่ใช้ตนเองติดต่อกับเทพเจ้าหรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์เพื่อขอให้เทพเจ้าที่ตนรับว่ามีอำนาจศักดิ์สิทธิ์นั้นประทานความสมบูรณ์พูนสุขแก่ชุมชน การอ้อนวอนแบบเดิมอาจมีการจัดที่เป็นรูปแบบขึ้นคือมีพิธีสังเวย สิ่งที่เช่นสังเวยอาจใช้สัตว์เป็นๆ หรืออาจใช้อาหารที่ไม่มีเลือดผสม พิธีกรรมบางอย่างต้องใช้มนุษย์เป็นเครื่องเซ่นก็ได้ แต่ไม่แน่นอนนัก* เพราะการบูชาัญญมีหลากหลายรูปแบบ ดังนั้นการจะใช้สิ่งใดบูชาัญญก็ต้องขึ้นอยู่กับจุดประสงค์ของการบูชาด้วย

เป็นที่สังเกตว่าการบูชาัญญเริ่มต้นจากการบูชาธรรมชาติในรูปแบบง่ายๆ ภายในครอบครัว มาเป็นพิธีกรรมที่ต้องทำในชุมชน และเป็นพิธีกรรมทางศาสนาที่เพิ่มความประณีตสลับซับซ้อน เพื่อความศักดิ์สิทธิ์และดูขลังยิ่งขึ้น ในเมื่อการบูชาัญญเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชุมชนแล้ว ประชาชนก็ต้องเข้าร่วมในพิธีกรรมนั้นด้วย** จึงจำเป็นต้องจัดเวทีเพื่อประกอบพิธีกรรมให้เด่นเป็นที่น่าสนใจ และบริเวณเวทีที่ใช้เป็นสถานที่เช่นสรวงสังเวยไปในตัว ในพิธีกรรมนี้จะมีบทสวดสดุดีหรือขับกล่อมเทพเจ้าซึ่งบทสวดนี้ต่อมาก็กลายเป็นวรรณกรรม ในพิธีบูชาัญญอาจมีการรำรำ

^{๒๕} ศาสตราจารย์แสง จันทร์งาม, ความเชื่อพิศดารของคน, (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ดาว ๒๕๓๕), หน้า ๑.

^{๒๖} คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, อารยธรรมสมัย ๑ - ๓, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๘.

* หลักฐานที่ใช้มนุษย์บูชาัญญ เช่นศุนันเศป ภูริทัตตชาดก มหาสุตโสมชาดกเป็นต้น และใน Encyclopdia of Comparative Religion บันทึกถึงการใช้มนุษย์บูชาัญญพร้อมทั้งจุดประสงค์ด้วย

** เพราะเหตุนี้ สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา จึงให้ความหมายของ ยชฺฐ ธาตุ อีกประเด็นหนึ่งว่า สงฺกตกรรมํ สโมธานํ แปลว่า การประชุมกันชื่อว่า สังคตกรรมะ

เพื่อให้เกิดความเพลิดเพลินสนุกสนานแก่ผู้เข้าร่วมในพิธี^{๑๑} จึงพัฒนาการมาเป็นการละคร การรำรำอาจเป็นการแสดงปลอบขวัญภายหลังที่เกิดภัยพิบัติ ซึ่งเป็นการแสดงเพื่อขจัดปัดเป่า อธิษฐาน อ้อนวอนหรือแสดงความขอบคุณแก่อำนาจที่ไม่อาจอธิบายได้^{๑๒} หรืออาจจะเป็นการแสดงความรู้สึกหลังจากที่ประสบผลที่น่าพึงใจบางอย่างเช่นรบชนะกลับมาเป็นต้นก็ได้ แต่ความเป็นจริง การบูชาัญญเป็นพิธีกรรมทางศาสนา เป็นพิธีกรรมสื่อสารระหว่างมนุษย์กับเทพเจ้า ในชั้นแรกเป็นการบวงสรวงธรรมชาติ ซึ่งทุกส่วนของโลกจะเป็นไปในรูปแบบเดียวกันนี้ทั้งหมด^{๑๓} ต่อมาเป็นระยะเวลาานาน* จึงมีพัฒนาการที่แพร่หลายออกไป แม้แต่คำว่าบูชาัญญ ก็ยังมีความหมายแตกต่างกันอย่างชัดเจน^{๑๔} ทั้งที่แรกเริ่มเดิมทีเป็นเรื่องเดียวกัน มีความหมายที่ไม่ต่างกัน แต่การแบ่งแยกความหมายภายหลังเป็นเรื่องของนักคิดที่ตั้งเป็นทฤษฎี

ทฤษฎีเป็นลักษณะที่คาดเอาตามความหลักวิชาการเพื่อแสดงออกเหตุผลและรากฐานให้แก่ปรากฏการณ์หรือข้อมูลในภาคปฏิบัติซึ่งเกิดขึ้นมาอย่างมีระเบียบ^{๑๕} ทฤษฎีการบูชาัญญมีหลายทฤษฎี แต่ทุกทฤษฎีมีจุดรวมกันที่ความสัมพันธ์กับเทพเจ้าหรือไม่เช่นนั้นก็เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือมนุษย์^{๑๖} ผู้ที่ทำการบูชาัญญ เมื่อว่าโดยส่วนใหญ่แล้ว พฤติกรรมทางศาสนาอนุญาตให้ศาสนิกชนทำได้ มิเพียงแต่กลุ่มหรือสังคมเท่านั้น หากแต่สนับสนุนให้ทำการบูชาัญญด้วยเหตุผลส่วนบุคคลได้ด้วย เพราะฉะนั้น สังคมที่ไม่มีการแบ่งชนชั้น เมื่อว่าตามหลักศีลธรรม ทุกคนสามารถทำการบูชาัญญได้อย่างเต็มที่ แต่มีความจริงอยู่บางประการว่าลัทธิการบูชาัญญเป็นการส่วนตัวมีน้อย เพราะในเมื่อการบูชาัญญเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชุมชนแล้ว แม้จะเป็นกลุ่มเล็กก็

^{๑๑}ยืมความจาก M. Christopher Byrski, Concept of ancient Indian Theatre, (Delhi : Munshiram Manoharlal Publishers, 1973), p. 93 -100.

^{๑๒}คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, อารยธรรมสมัย ๑ - ๓, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๑๖.

^{๑๓}Encyclopedia Britanica. Vol 8, Sacrifice, 1981, p. 756.

* พัฒนาการของมนุษย์ในแง่คิดทางศาสนา ดูเพิ่มเติมได้จาก ศาสนาโบราณ, ศาสตราจารย์เสฐียร พันธรั้ง, โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ, พิมพ์ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๒๔.

^{๑๔}Macmillan Publishing Company, Encyclopedia of Religion : Sacrifice. (New York 1987), p. 544.

^{๑๕}พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ ๒๕๓๐), หน้า ๓๘๒.

^{๑๖}Macmillan Publishing Company, Encyclopedia of Religion : Sacrifice. (New York, 1987), p. 544.

ตาม ใ้ว่าทุกคนจะทำได้ เพราะฉะนั้น ผู้ที่ทำการบูชาญได้ต้องเป็นหัวหน้าครอบครัวหรือหัวหน้าเผ่า ผู้สูงอายุหรือผู้นำเผ่า. ในสังคมที่สืบตระกูลทางฝ่ายมารดา ผู้ที่ทำหน้าที่บูชาญต้องเป็นสตรี ส่วนปัจเจกชนที่ทำหน้าที่ในการบูชาญก็มีเช่นหมอยา หมอมด หมอผี ผู้วิเศษ นักบวชที่มีมนต์ขลัง แต่ตำแหน่งเหล่านี้ก็ไม่ได้ผูกขาด เพราะในบางโอกาส การบูชาญเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคนทั้งชุมชน เช่นเกิดภัยพิบัติ ก่อนออกรบหรือรบชนะกลับมา กรณีเช่นนี้ผู้ที่ทำหน้าที่บูชาญต้องเป็นหัวหน้าเผ่าเสมอ* ในอารยธรรมโบราณ ตำแหน่งการบูชาญถูกผูกขาดโดยราชสำนัก ส่วนในสังคมที่มีการแบ่งชนชั้นแต่ยังมีความสัมพันธ์กัน การบูชาญถูกผูกขาดโดยชนชั้นสูงที่ต่างสถานภาพกันคือกษัตริย์หรือไม่กี่นักบวช เมื่อสถานการณ์ปั่นป่วนตึงเครียด ตำแหน่งนี้อาจมีการสลับสับเปลี่ยนกันได้ แต่ตำแหน่งนี้จะต้องมีการสถาปนา และการสถาปนามีความสำคัญอยู่ที่ว่าผู้ที่ได้รับการสถาปนาจะต้องได้รับการฝึกฝนมาอย่างซ้ำของและเป็นที่ยอมรับให้ทำพิธีได้ด้วย ผู้ที่ทำพิธีต้องเป็นคนที่ควรค่าแก่ความเคารพและซ้ำของในมาจากการแห่งการมอบถวายสิ่งที่ใช้บูชาญ เช่นติดต่อกับเทพเจ้าหรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ได้เป็นต้น

* เมื่อว่าโดยหลักการ การบูชาญจะต้องมีทานวัตถุ (ทานวัตถุในวิทยานิพนธ์นี้หมายถึงของให้ ของถวาย ของมอบให้ หรือหมายถึงสิ่งใดๆ ที่ใช้เป็นของมอบถวายเทพเจ้า หรือแม่แต่ให้เป็นค่าตอบแทนแก่ผู้ที่ทำพิธีที่เรียกว่าทักษิณา) คือของให้, ของมอบถวาย ของทุกอย่างที่มีคุณค่าต่อมนุษย์สามารถใช้เป็นทานวัตถุในการบูชาญได้ ของบางอย่างมีมูลค่าน้อย แต่มีคุณค่าทางสัญลักษณ์ มีคุณค่าต่อความรู้สึก มีความหมายบางอย่างต่อความรู้สึกทางจิตใจ เพราะฉะนั้นทานวัตถุจะเป็นสิ่งใดๆ ก็ได้ที่มีชีวิตหรือเป็นองค์ประกอบของสิ่งที่มีชีวิต ดังนั้น ประเด็นหลักของทานวัตถุจึงจัดประเภทเป็น ๓ คือ

๑. สิ่งที่มีชีวิตคือมีเลือดปน
๒. สิ่งไม่มีชีวิตคือสิ่งที่ไม่มียเลือดปน
๓. สิ่งที่ทดแทนและสิ่งที่ถวายเทพเจ้าเป็นการเฉพาะ.

ในทานวัตถุที่มีเลือดปนจะพบในกลุ่มคนที่มีอาชีพเลี้ยงสัตว์ หรือในบางกลุ่มใช้มนุษย์บูชาสังเวทมนต์เพื่อความขลังก็มี** ทานวัตถุที่ไม่มีเลือดปนจะพบในกลุ่มคนที่มีอาชีพ

* อัครเมธิกบรรพ มหาภารตยุทธ เป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน

** ในประเทศอินโดนีเซีย หมอผีชื่อนาซิบ ได้สังหารสตรีวัย ๑๒-๓๐ ปี จำนวนถึง ๔๒ ศพ นับตั้งแต่ปี ๒๕๓๓ เป็นต้นมา เพื่อเพิ่มพลังอิทธิฤทธิ์ของเวทมนต์ ถูกตำรวจจับได้เมื่อ ๒ พฤษภาคม ๒๕๔๐, นสพ. เดลินิวส์รายวัน ฉบับวันที่ ๙ พฤษภาคม ๒๕๔๐, ข่าวต่างประเทศ, หน้า ๖. ข่าวว่าถูกตัดสินประหารชีวิต นสพ. เดลินิวส์รายวัน ฉบับวันที่ ๒๘ เมษายน ๒๕๔๑, ข่าวต่างประเทศ, หน้า ๖.

เกษตรกรรม เพราะเกษตรกรรมจะใช้ผลิตผลที่ได้จากพืชเป็นสิ่งมอบถวายขอบคุณเทพเจ้า. ทานวัตถุที่ใช้เป็นของทดแทนอาจจะใช้รูปปั้นหรือสัญลักษณ์อย่างอื่นเช่นตุ๊กตาปั้น. ส่วนทานวัตถุที่มอบถวายแด่เทพเจ้าเป็นการเฉพาะเช่นโสมะ (น้ำโสม) ว่ากันว่า การบูชาด้วยน้ำโสม (โสมยาคะ) นี้เป็นวิธีที่กำจัดมลทินคือความเศร้าหมองได้^{๓๔} แสดงว่าเป็นทางให้เกิดความบริสุทธิ์ได้เช่นกัน

เมื่อว่าโดยวิธีการ การบูชาัญญจะต้องมีพิธีกรรม พิธีหมายถึงงานที่จัดขึ้นตามลัทธิ เพื่อความขลัง^{๓๕} พิธีที่ทำเพื่อความขลังต้องมีแบบแผนที่เป็นแบบอย่าง ดังนั้นพิธีกรรมจึงเป็นแบบอย่างของพฤติกรรมที่กำหนดไว้ด้วยกฎเกณฑ์หรือธรรมเนียมประเพณีให้ทำกันและเพื่อให้เกิดความขลังขึ้น^{๓๖} เพราะการบูชาัญญมีเพียงแต่ยัญวัตถุที่เห็นได้ด้วยตา สัมผัสได้ด้วยตาเท่านั้น แต่รวมถึงการแสดงกิริยาอาการอันแสดงถึงความคิดเห็นเป็นคำพูดแทนการให้ด้วย เช่นการเทหรือการทำลายทานวัตถุเป็นต้น หรือแม้แต่กิริยาอาการของผู้เป็นเจ้าของพิธีกรรมก็ต้องซึ้งซมจริงสมจริงเพื่อให้เกิดความขลังด้วย

สถานที่สำหรับบูชาัญญ ไม่แน่นอนเสมอไปว่าจะต้องเป็นแท่นบูชา ถ้าเช่นสรวงบูชาคนที่ล่วงลับไปแล้วมักทำที่หลุมฝังศพในลักษณะของการพิธีศราทธ์ หรืออาจทำที่บ้านข้างฝาบายิตาซึ่งเป็นต้นตระกูล ถ้าสังเวทฎมีปีศาจก็บูชาสังเวทข้างต้นไม้ ในถ้ำและลานกว้าง ปัจจุบันมีการกำหนดตามดาราศาสตร์ อาจทำเป็นประจำวัน ประจำสัปดาห์ ประจำบักซ์ ประจำเดือน ประจำปีหรือกำหนดเป็นเทศกาล เป็นการกำหนดเวลาที่จะให้ สังเวท บวงสรวง แก่ปฎิคาหก ปฎิคาหกคือผู้รับ เพราะเมื่อมีการให้ การถวายก็ต้องมีการรับ ผู้ที่รับการบูชาัญญ ในวงแคบหมายถึงเทพเจ้า แต่ในวงกว้างหมายถึงสิ่งใดก็ได้ที่มนุษย์กลัวเกรงเช่นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ ก็เป็นผู้รับการบูชาัญญได้เช่นกัน ผู้ที่รับการบูชาัญญต้องเป็นสิ่งที่มิวิญญาณหรือมีอำนาจลึกลับและแม้แต่มนุษย์ด้วยกันเองก็เป็นผู้รับัญญได้ด้วย ดังนั้นการบูชาัญญในความรู้สึกเจาะจงก็คือมอบให้มนุษย์ด้วยกัน เมื่อเขาตายก็ได้รับการยอมรับว่ามีพลังเหนือมนุษย์ การบูชาัญญที่มีคนตายเป็นผู้รับยังรวมถึงการ

^{๓๔}พ. ช. ๒๘/๑๙๒๖/๒๖๙

มหิทฺธิโก เทวโร ยสฺสุสิ เสนาปติ ติเทเว วาสวสุต

โส โสมยาเคน มลฺ วิหนฺตฺวา สุโภค เทวญฺญตโร อโหสิ

^{๓๕}พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๐), หน้า ๕๓๙.

^{๓๖}จํานงค์ อติวัฒนสิทธิ์และคณะ, สังคมวิทยา, พิมพ์ครั้งที่สี่ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๒๑.

เช่นไหว้บรรพบุรุษอันเป็นการแสดงถึงความเคารพและความกตัญญูต่อบรรพบุรุษประการหนึ่งด้วย โดยสรุปก็คือ ผู้รับการบูชาญานั้นจะเป็นอะไรก็ได้ ทั้งนี้อยู่ที่ความมุ่งหมายหรือจุดประสงค์ของผู้บูชา การบูชาญามีจุดมุ่งหมายหลายประการ คือเพื่อยกย่องสรรเสริญด้วยความจงรักภักดี เพื่อให้ความขอบคุณ เพื่อวิงวอนขอร้องและเพื่อชดเชยหรือล้างบาป

ความเป็นมาของการบูชาญ ยังไม่มีนักประวัติศาสตร์ท่านใดหรือแม้แต่นักศาสนศาสตร์ผู้ใดผู้หนึ่งบันทึกเนื้อหาได้อย่างสมบูรณ์ เพราะการบูชาญมีพัฒนาการมาเป็นเวลาที่ยาวนาน จากวัฒนธรรมดึกดำบรรพ์ถึงปัจจุบันที่มีอารยธรรมเจริญแล้ว แต่เป็นที่คาดการณ์กันว่าทุกศาสนาที่เป็นเทวนิยมเคยมีการบูชาญมาแล้วทั้งสิ้น โดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธรศาสนา

* การบูชาญในศาสนาพราหมณ์

ศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาของชาวอารยัน^{๑๐} ซึ่งมีศูนย์กลางของพิธีกรรมอยู่ที่การบูชาญ แม้ว่าการบูชาญเป็นพิธีกรรมทางศาสนาก็จริง แต่ก็ถือกันว่า การบูชาญเป็นที่มาของสรรพสิ่ง ตั้งแต่การกำเนิดโลก การกำเนิดมนุษย์ การเกิดสรรพสิ่ง การจัดระเบียบทางสังคม แง่คิดเกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา กระทั่งถึงพัฒนาการเป็นศาสตร์ต่างๆ ในปัจจุบัน เช่น นาฏยศาสตร์ว่าด้วยการละคร^{๑๑} เทววิทยา ว่าด้วยเรื่องเทพเจ้า^{๑๒} เป็นต้น

ประมาณกันว่าในยุคที่พราหมณ์เรื่องอำนาจ การบูชาญถูกจัดทำให้ประณีตบรรจงอย่างสูง และถูกควบคุมโดยพราหมณ์นักบวชหลายกลุ่ม* ซึ่งนักบวชเหล่านี้จะกุมความรู้ลึกลับและมีทักษะพิเศษเฉพาะอย่างในการทำญพิธีและควบคุมพลังศักดิ์สิทธิ์ (พหุมนุ) ไว้ ในเวลา

^{๑๐}ศาสตราจารย์ เสฐียร พันธงชัย, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๕๔.

^{๑๑}ดูเพิ่มเติมใน Concept of ancient Indian Theatre, M. Christopher Byrski. (Delhi : Munshiram Manoharlal Publishers, 1973)

^{๑๒}ดูเพิ่มเติมใน Vedic Mythology, A.A. Macdonell. (Delhi : Motilal Banarsidass, 1981)

* กลุ่มที่ ๑. พราหมณ์ผู้สวดฤคเวท เรียกว่า โหดฤ

กลุ่มที่ ๒. พราหมณ์ผู้สวดสามเวท เรียกว่า อหุคาตฤ

กลุ่มที่ ๓. พราหมณ์ผู้สวดยชุรเวท เรียกว่า อธรวุญ

กลุ่มที่ ๔. พราหมณ์ผู้สวดถรรพเวท และเป็นใหญ่ ควบคุมพิธีกรรมทั้งหมด เรียกว่า

- * ปฏิบัติยัญกรรม การรำยมนต์จะต้องออกเสียงถูกต้องแม่นยำและปฏิบัติพิธีกรรมให้ถูกต้องตามระเบียบ ที่บัญญัติไว้ในคัมภีร์พระเวท การบูชาญชของพราหมณ์เป็นพิธีกรรมที่เชื่อมมนุษย์กับเทพเจ้าซึ่งมีหลายองค์ในยุคพระเวท เพราะฉะนั้น จึงได้ข้อสังเกตว่า การบูชาญชมีมาตั้งแต่ก่อนสมัยพระเวท คือประมาณ ๒,๐๐๐ - ๓,๐๐๐ ปีก่อนพุทธกาล

แนวความคิดทางศาสนาที่เข้าใจว่าเป็นศาสนาพราหมณ์นั้น มิใช่เพียงแต่เป็นความคิดของชาวอารยันเท่านั้น หากแต่เป็นการผสมผสานทางความคิดกับชนชาติเดิมที่เคยอาศัยอยู่ในดินแดนนั้นด้วย จากหลักฐานที่ขุดค้นพบที่เมืองหาร์ปาและเมืองโมเหนโจดาโร แสดงให้เห็นถึงชนชาวพื้นเพเดิมของอินเดียนับถือโลกธาตุคือดิน น้ำ ไฟ ลม ทั้งนี้รวมถึงต้นไม้ใหญ่และภูเขาด้วย อันเป็นลักษณะของศาสนาที่เชื่อว่าวิญญาณศักดิ์สิทธิ์สิงสถิตอยู่ในสรรพสิ่งที่ตนนับถือ วิญญาณนั้นสามารถบันดาลคุณและโทษให้แก่มนุษย์ได้ ความเชื่อเช่นนี้เป็นที่มาของการเซ่นสรวง, บวงสรวงสังเวยเพื่อประจบเอาอกเอาใจ ต่อมาวิญญาณนั้นก็ได้รับการยอมรับว่าเป็นเทพเจ้า. การเซ่นสรวงบวงสรวงสังเวยจะต้องเผาทานวัตถุในไฟ เพราะถือว่าไฟเป็นตัวบูรโหิตของเทพเจ้าที่จะนำเครื่องเซ่นสรวงนั้นไปมอบถวายเทพเจ้า

- * นอกจากนี้ ชาวพื้นเมืองเดิมนับถือไฟ บูชาไฟ ส่วนชาวอารยันนับถือดวงอาทิตย์ เมื่อเข้าตั้งรกรากในดินแดนอินเดียแล้วเห็นว่าชาวพื้นเมืองเดิมมีความเชื่อเข้ากับตนได้ จึงเผยแพร่ความเชื่อของตนโดยชี้ให้เห็นว่าดวงอาทิตย์คือเทพ เป็นแหล่งกำเนิดของไฟทั้งหมด ด้วยวิธีนี้จึงทำให้แนวคิดทางศาสนาของชนสองกลุ่มเข้ากันได้ คือความคิดของชาวพื้นเมืองเดิมกับชาวอารยันผู้อพยพเข้ามาใหม่ การประสมประสานแนวความคิดเข้าด้วยกันนี้กลายเป็นแนวความคิดทางศาสนาเริ่มแรกคือในยุคพระเวท ในยุคนี้มีเทพเจ้าเกิดขึ้นหลายองค์ แต่ละองค์มีลักษณะเป็นเทพเจ้าประจำธรรมชาติทั้งสิ้น จากความคิดที่ว่าโลกธาตุมีวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ บันดาลคุณและโทษได้และได้รับวิวัฒนาการมาเป็นเทพเจ้า ประชาชนในยุคพระเวทจึงพากันทำพิธีบวงสรวงสังเวย เพื่อให้เทพเจ้าโปรดปราน โดยแต่งบทสรรเสริญ เป็นบทร้อยกรองหรือมันตระในคัมภีร์พระเวท ต่อมาชาวอารยันได้รวบรวมบทสรรเสริญซึ่งเป็นบทสวดอ่อนหวานเทพเจ้า อันเป็นของประจำตระกูล รวมเป็นคัมภีร์ เรียกว่าเวทหรือวิทยา หมายถึงความรู้ พระเวทถือว่าเป็นศรัทธาคือสิ่งที่ได้ยินได้ฟังโดยตรงมาจากเทพเจ้าผู้ทรงศักดิ์ ถือว่าเป็นทิพย์เพราะเทพเจ้าประทานมาให้ฤๅษีเพื่อเผยแพร่ให้มนุษย์ทราบ เพราะฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าคัมภีร์พระเวทเป็นคัมภีร์ทางศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดของอินเดีย

จากความเชื่อว่าเทพเจ้ามีหลายองค์นี้ การประกอบยัญพิธีเพื่อเป็นการบูชาเทพเจ้าแต่ละองค์ก็แตกต่างกันออกไปด้วย ในยัญพิธีอย่างหนึ่ง บวงสรวงเทพเจ้าองค์หนึ่งเกี่ยวกับเทพเจ้าองค์นั้น เมื่อบวงสรวงเทพเจ้าองค์ใดก็ยกย่องสรรเสริญเทพเจ้าองค์นั้นว่ายิ่งใหญ่กว่าเทพเจ้าทั้ง

หมด เป็นผู้สร้างสรรพสิ่ง คือปชาบดี การยกย่องสรรเสริญก็เฉพาะในเวลาประกอบพิธีกรรมเท่านั้น ไม่ใช่ตลอดไป

พอถึงยุคปลายของพระเวท พราหมณ์ผู้เป็นเจ้าของพิธีกรรมหน้าทีในการบูชาัญญ์ทั้งหมด เพื่อให้ถูกต้องตามระเบียบแบบแผนที่พราหมณ์กำหนด และพราหมณ์เท่านั้นที่มีความรู้พิเศษ เชี่ยวชาญ สามารถจำพระเวทได้หมด ยุคนี้พราหมณ์จึงมีอิทธิพลมาก เพราะควบคุมพิธีกรรมต่างๆ ทางศาสนาได้หมดสิ้นเชิง ยัญกรรมในยุคแรก มีความมุ่งหมายเพื่อเอาอกเอาใจเทพเจ้า เพื่อให้เทพเจ้าอำนวยผลให้ตามที่ผู้ประกอบพิธีกรรมปรารถนา เทพเจ้าจะอำนวยผลให้หรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับความเมตตาของท่านเท่านั้น เมื่อพราหมณ์เรื่องอำนาจ มีอิทธิพลมาก ยัญกรรมก็ถูกเสริมแต่งให้มีความสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น แนวความคิดเรื่องการบูชาัญญ์ก็เปลี่ยนไป กล่าวคือยัญกรรมทุกอย่างมีความขลังและศักดิ์สิทธิ์ในตัวพิธีกรรมเอง ในที่สุดยัญกรรมจึงกลายเป็นเครื่องมือบังคับเทพเจ้าให้อำนวยผลตามที่ตนปรารถนา โดยเชื่อว่ายัญกรรมทุกอย่างเมื่อทำถูกต้องตามระเบียบที่กำหนดทุกประการ จะเป็นสิ่งบังคับเทพเจ้าที่ออกชื่อในยัญกรรมนั้น อำนวยผลตามที่ประสงค์ ในทางกลับกัน ถ้าไม่มีผิดพลาดเพียงเล็กน้อยจะมีผลเป็นอย่างอื่นทันที เพราะฉะนั้น การรำยมนต์จึงต้องทำอย่างพิถีพิถันเป็นพิเศษ พราหมณ์ แบ่งเป็น ๒ จำพวก คือพราหมณ์ที่เป็นนักบวชกับพราหมณ์ที่ครองเรือน. พราหมณ์ที่เป็นนักบวชประกอบพิธีกรรมที่สำเร็จด้วยเนยใสและน้ำมัน ส่วนพราหมณ์ที่มีอิทธิพลคือพราหมณ์ที่ครองเรือน พราหมณ์จำพวกหลังนี้เล่าเรียนพระเวทอันเป็นหน้าที่ประจำตระกูล ดังนั้น การบูชาัญญ์จึงถ่ายทอดกันมาตามลำดับ จากคนสู่คน ครั้นเมื่อผ่านไปหลายชั่วอายุคนจึงต้องมีการตกแต่งเพิ่มเติม เพราะพราหมณ์เดิมที่เป็นเพียงกลุ่มคนที่ทำพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น หากแต่อาศัยการที่พบเห็นในตระกูลเป็นประจำ ทำให้เกิดความรอบรู้พิเศษในเรื่องนั้น ในที่สุดก็กลายเป็นเจ้าพิธีกรรม ทำหน้าที่สั่งสอนประชาชนไปโดยอัตโนมัติ

ก่อนที่จะสิ้นยุคพระเวท เกิดมีการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทางศาสนาที่เกี่ยวกับเทพเจ้า คือแทนที่จะยกย่องว่ามีเทพเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งยิ่งใหญ่กว่าเทพเจ้าองค์อื่นเฉพาะเวลาประกอบพิธีบูชาัญญ์เหมือนเมื่อก่อน กลับยกย่องให้เทพเจ้าองค์เดียวยิ่งใหญ่ตลอดกาล ในขณะเดียวกัน เทพเจ้าที่เคยมีก็ยังคงมีอยู่ เพียงแต่ลดบทบาท ลดความสำคัญลงเท่านั้น เทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ที่สุดพระองค์เดียวคือพระพรหม ที่พราหมณ์ยกย่องพระพรหมขึ้นเป็นเทพเจ้าสูงสุด ก็เพื่อให้สัมพันธ์กับแนวความคิดที่จะแยกสถานะของคนให้ทำงานตามหน้าที่เท่านั้น โดยบัญญัติให้พระพรหมสร้างมนุษย์จากส่วนต่างๆ ของพระองค์คือสร้างพราหมณ์จากพระโอษฐ์ ทำหน้าที่เรียนมนต์และสอนมนต์, สร้างกษัตริย์จากพระพนาห์ ทำหน้าที่ในการปกป้องกันประเทศ, สร้างแพศย์จากพระนาภี(สะดือ)หรือท้อง มีหน้าที่ในการทำมาหาเลี้ยงประชาชน และสร้างศูทรจากเท้า มีหน้าที่

รับจ้างขายแรงงาน* พรหมณ์บัญญัติเช่นนี้เท่ากับเป็นการผูกขาดกิจกรรมในพิธีกรรมทางศาสนา ให้แก่วรรณะพรหมณ์ด้วย นอกจากวรรณะพรหมณ์แล้ว ไม่มีวรรณะใดทำได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วรรณะศูทรถูกห้ามโดยประการทั้งปวง^{๓๓} ทั้งนี้เพราะพรหมณ์หมายถึงเหล่าของพระพรหมหรือ พรหมันอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของศาสนานี้ที่เข้าใจกันในปัจจุบันว่าศาสนาพรหมณ์ ดังนั้น วรรณะพรหมณ์เท่านั้นจึงจะมีสิทธิบำเพ็ญศาสนกิจ วรรณะอื่นเช่นกษัตริย์และแพศย์บำเพ็ญ ศาสนกิจได้บ้าง ในฐานะที่เป็นเจ้าภาพผู้อุปถัมภ์ในพิธีกรรมเท่านั้น

ครั้นเมื่อถึงยุคปลายพระเวท เป็นยุคที่มีแนวความคิดทางศาสนาถึงขีดสูงสุด เกิดแนวคิดเรื่องอาตมัน สัทธาอาตมันของพรหมณ์ได้เปลี่ยนแปลงความคิดของคนเป็นอันมาก ความเชื่อในเรื่องศักดิ์สิทธิ์ของเทพเจ้าทั้งหลายได้จางลงไป ความเชื่อในอำนาจบันดาลเบื่องบนได้เสื่อมลงอย่างรวดเร็ว มนุษย์เปลี่ยนแปลงความคิดจากความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาเป็นความเชื่อในเรื่องกรรม ความเชื่อเรื่องกรรมเป็นเรื่องของสังสารวัฏคือการเวียนว่ายตายเกิด โดยมีกรรมเป็นตัวกำหนด กล่าวคือมีความคิดว่าคนเราที่เกิดมาแท้ที่จริงแล้วมีแต่ความยุ่งยากลำบาก ความขัดข้อง ความสับสนวุ่นวาย ความทุกข์^{๓๔} และความทุกข์ไม่ใช่สิ้นสุดที่การตายหรือสิ้นลมหายใจเท่านั้น เพราะว่าคนเราเมื่อตาย หากยังไม่หมดกรรมก็ต้องเกิดใหม่ และต้องเผชิญกับความทุกข์เรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อต้องการพ้นจากความทุกข์ (โมกษะ) ก็ต้องแสวงหาหนทาง กระทั่งพบรูปแบบที่คาด ว่าทำให้พ้นจากความทุกข์ คือการบำเพ็ญตบะ โดยการทรมานตนเอง** การบำเพ็ญตบะเป็นวิธีการที่ทำให้เข้าถึงพรหมหรือพรหมันหรือปรมาตมันอันเป็นจุดมุ่งหมายของพรหมณ์ แต่การบูชาญัตยก็ยังคงสภาพที่เคียงคู่กับการบำเพ็ญตบะ มิใช่ว่าจะถูกเพิกถอนจากพิธีกรรมทางศาสนา เพียงแต่ว่าเมื่อตบะเป็นที่ยอมรับแพร่หลายมาก ยัญก็สูญเสียความเป็นเอก กลายเป็นสิ่งที่มีขอบเขตความสัมฤทธิ์ผลจำกัด บันดาลผลได้เพียงในทางโลก ยังเป็นโลกียวิสัยไม่ถึงจุดมุ่งหมายสูงสุด

* พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต) ได้ขยายความเหตุเกิดวรรณะ ๒ นัย คือสันนิษฐานตามตำนาน โดยมองทฤษฎีเกี่ยวกับยุคและทฤษฎีเกี่ยวกับองค์ภาพของพระผู้สร้าง, และสันนิษฐานตามหลักวิชาการ ดูเพิ่มเติมใน พุทธศาสนากับสังคมไทย, สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, กรุงเทพฯ, ๒๕๓๒), หน้า ๑๖๕-๑๖๓.

^{๓๓}sūdro yajñe navaklato แปลว่า ศูทรเป็นผู้ที่ไม่เหมาะสมที่จะอยู่ในพิธีบวงสรวง
ไมตรีายนีส์หิตา ๗.๑.๑.๖ และ ไตตตริยส์หิตา ๗.๑.๑.๖

^{๓๔}หลวงวิจิตรวาทการ, ศาสนาสากล เล่ม ๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ลูก ส. ธรรมภักดี, ๒๕๒๓), หน้า ๖๗.

** พรหมจรรย์เป็นรองจากการบำเพ็ญตบะ การบูชาญัตยมีความสำคัญรองจากพรหมจรรย์อีกชั้น หรือเรียงความสำคัญได้ดังนี้ ๑. ตบะ ๒. พรหมจรรย์ ๓. ยัญ

ทางศาสนา^๕ แต่เมื่อสืบค้นหลักฐานในพระไตรปิฎกแล้ว การบูชาตัวยังมีความหมาย ยังมีความสำคัญมากในแง่ของคำสอนจากพรหมณ์

ผู้บูชาตัวยุ

โดยหลักการ ศาสนาสวนใหญ่ส่งเสริมสนับสนุนให้ศาสนิกชนปฏิบัติศาสนกิจได้ตามความสามารถ แต่พื้นฐานทางสังคมของอินเดียนั้นแบ่งกลุ่มคนออกเป็น ๔ กลุ่มเรียกว่าวรรณะ คือ กษัตริย์ พรหมณ์ แพศย์และศูทร แต่ละวรรณะมีหน้าที่ที่จะต้องทำ วรรณะกษัตริย์ทำหน้าที่ปกครองบ้านเมือง วรรณะพรหมณ์ทำหน้าที่เกี่ยวกับการพระศาสนา วรรณะแพศย์ซึ่งเป็นคนกลุ่มใหญ่ของสังคม ทำหน้าที่เกี่ยวกับการพานิชยกรรม กสิกรรม ส่วนวรรณะศูทรซึ่งเป็นคนที่ต่ำสุดในสังคม ทำหน้าที่รับใช้วรรณะสามข้างต้นจึงไม่มีสิทธิ์ที่จะทำัญกรรมได้หรือแม้แต่จะฟังพระเวท ดังนั้น ผู้ที่จะบูชาตัวยุได้ต้องอยู่ในสถานภาพทางสังคมเป็นพรหมณ์ กษัตริย์และแพศย์เท่านั้น

แต่เมื่อว่าโดยวิถีทางปฏิบัติ แต่ละวรรณะมีหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติเป็นแผนกเช่นนั้น เมื่อวรรณะพรหมณ์ผูกขาดการทำพิธีกรรม วรรณะอื่นๆ จะบำเพ็ญศาสนกิจก็ได้โดยการเป็นเจ้าของภาพอุปถัมภ์พิธีกรรม เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นฝ่ายได้ดังนี้

๑. ฝ่ายปฏิบัติการณ์เป็นเจ้าของพิธี คือผู้ที่อยู่ในวรรณะพรหมณ์ที่ได้รับการศึกษาด้านพิธีกรรมมาเป็นอย่างดี

๒. ฝ่ายที่เป็นผู้อุปถัมภ์ คือเจ้าภาพซึ่งเป็นคนในวรรณะกษัตริย์และแพศย์

เมื่อว่าโดยสถานภาพทางสังคม เด็กชายก็มีสิทธิในการบูชาตัวยุในลักษณะของการเป็นเจ้าของพิธีกรรมได้^๖ สตรีก็บูชาตัวยุได้ ในลักษณะของการเช่นสรวง บวงสรวงเพื่อขอบุตร อีกแง่หนึ่งจะพบว่า การบูชาตัวยุในลักษณะของการทำพิธีศราทซึ่งเป็นพิธีกรรมที่อุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้แก่มารดาบิดาผู้ล่วงลับไปแล้ว เป็นหน้าที่ของบุตรชายเท่านั้น เพราะฉะนั้น ชาวอินเดียจึงปรารถนาบุตร ไม่ปรารถนาบุตรี

^๕พระเทพเวที(ประยูร ญฺมฺโต), พระพุทธศาสนากับสังคมไทย, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๕), หน้า ๑๗๕-๑๗๖

^๖Thomas J. Hopkins, The Hindu Religious Tradition, (California : Franklin & Marshall College, 1971), p.1.

ยัญวัตถุ

ยัญวัตถุหมายถึงของที่ใช้นุชาญ คือวัตถุที่ใช้ในการเซ่นสรวง บวงสรวง ซึ่งต่างจากอุปกรณ์ เพราะอุปกรณ์ถือว่าเป็นเครื่องมือหรือเครื่องใช้สอยในยัญพิธี เจ้าพิธีจะมีอุปกรณ์ในการนุชาญเป็นของตนเอง เช่นสาแหกร คัมภีร์ ส่วนยัญวัตถุหมายถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องกับเทพเจ้าโดยตรง เช่นน้ำโสม หรือเหยื่อในการนุชาญ

ยัญวัตถุในยุคแรกๆ จะใช้เนยใส น้ำมันและน้ำผึ้งเป็นพื้น เมื่อบูชาพระอินทร์จะใช้น้ำโสม เพราะพระอินทร์โปรดปรานน้ำโสม ในระยะที่พราหมณ์ผู้ที่ทำพิธีกรรมกุ่มกิจกรรมการนุชาญในสังคมแล้ว ยัญวัตถุจะเกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิตด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งยัญวัตถุของพราหมณ์ผู้มั่งคั่งมักจะเกี่ยวข้องกับสัตว์เลี้ยงเสมอ* ยัญวัตถุของวรรณะกษัตริย์จะเกี่ยวข้องกับราชพาหนะเช่นม้าซึ่งจะใช้กับธาตุ เมธ (เช่น เมธสุ หมายถึง สัตว์หรือเหยื่อที่ใช้นุชาญ ใช้ในคำว่า อศฺวเมธ) ดังนั้นพราหมณ์จึงได้กำหนดอัตราค่าจ้างในการทำพิธีกรรม ค่าจ้างนี้กำหนดโดยนามว่าทักษิณา หมายถึงค่าจ้างนุชาญหรือของขวัญที่เจ้าภาพมอบให้แก่พราหมณ์ผู้ปฏิบัติการนุชาญให้ ทักษิณาประกอบด้วยสตรี ที่ดินและสัตว์เลี้ยง ต่อมาในสมัยปุราณะ^{๔๗} จะใช้ของที่ เป็นสัญลักษณ์แทน

ยัญวัตถุ มีหลากหลาย มนุษย์ก็เป็นยัญวัตถุได้ด้วย โดยเฉพาะมนุษย์ผู้เป็นบุตรชายของตน เป็นทานวัตถุที่เจ้าภาพถือว่าเลิศที่สุด**

เวลาหรือโอกาส

ชาวอารยันเป็นชนชาติที่รักความบันเทิง เพราะฉะนั้นการกำหนดเวลาหรือโอกาสที่จะพิธีกรรมจึงต้องมีความหมายเป็นพิเศษ ในเรื่องของการบวงสรวง จะกำหนดเอาวันเพ็ญเดือน ๔

* เช่นคำที่ใช้ ว่า ยชฺฌุปศฺสุ หมายถึง สัตว์หรือเหยื่อที่ใช้นุชาญ

^{๔๗}ในเรื่อง Puranic Concept of Dana ได้รวบรวมแนวความคิดเรื่องทานในคัมภีร์ปุราณะ อย่างสมบูรณ์ โดยอ้างที่มามากมาย โดยสาวเบื้องต้นถึงคัมภีร์พระเวท

** ศุหนเศป เป็นตัวอย่าง. ส่วนในภาษาบาลีมีตัวอย่างของการใช้ลูกเป็นเหยื่อในการนุชาญ คือ จันทรุมารชาตก กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์นี้ด้วย

* (หุตาศณี) เป็นวันบูชาไฟ* ในยชุรเวทส์หิตา ได้บันทึกเกี่ยวกับกาลเวลาแห่งการบูชาัญญ ได้แก่การบูชาต่างๆ คือ การบูชาในวันพระจันทร์ดับและในวันพระจันทร์เต็มดวง การบูชาด้วยน้ำใส่ม พิธีราชสุยะ พิธีอัศวเมธ เป็นต้น ว่า เมื่อใด อย่างไร และใครทำ ซึ่งจะว่าด้วยหน้าที่ของเจ้าพิธีกรรม^{๔๔} เพราะฉะนั้น ในยชุรเวทส์หิตา จึงเป็นที่รวมของความรู้เรื่องการบูชาัญญมากมาย แต่ส่วนที่สมบูรณ์นั้น มีอธิบายในภาคผนวกพระเวทคือเวททางศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลุ๊ป ซึ่งว่าด้วยเรื่องระเบียบพิธีกรรม และ ไชยติษุ ว่าด้วยเรื่องโหราศาสตร์^{๔๕}

ในปัจจุบันเป็นที่ประจักษ์ว่า ชาวอินเดียถือการบูชาัญญ & ประการหรือที่เรียกว่า ปัญจมหายัญ เป็นกิจวัตรประจำวัน เป็นกิจกรรมทางศาสนาที่จะขาดเสียไม่ได้ เพราะฉะนั้น จึงเห็นว่า เวลาและโอกาสในการบูชาัญญมี ๒ ลักษณะ คือ

๑. บูชาัญญประจำวัน โดยนามว่าปัญจมหายัญ
๒. บูชาัญญในโอกาสพิเศษ เช่นพิธีศราทท์ พิธีราชสุยะ เป็นต้น

สถานที่บูชาัญญ

การบูชาัญญในยุคเริ่มแรกจะกำหนดตามมีตามได้ แต่ก็มีควมหมายต่ออารมณ์ความรู้สึก เช่น เมื่อบวงสรวงวิญญาณร้าย จะกำหนดเอาที่โคนต้นไม้ใหญ่ เพราะถือว่าวิญญาณร้ายสิงสถิตอยู่ในต้นไม้ เมื่อบวงสรวงเทพเจ้า จะกำหนดเอาที่โล่งแจ้งเพราะถือว่าเทพเจ้าอาศัยอยู่ ณ สวรรค์เบื้องบน การถวายทานวัตถุแด่เทพเจ้าจึงใช้วิธีการเผา ควันไฟที่ล่องลอยสู่เบื้องบนนั้นจึงอนุมานเอาว่าทานวัตถุถึงเทพเจ้าจริงๆ

ระยะต่อมาจึงกำหนดสถานที่เป็นการเฉพาะ กำหนดที่เป็นสัดส่วน เช่นอาคารสำหรับบูชา (ยชุฎาครุม) มีแท่นบูชา (ยชติสุ-สุถาน์) และสถานที่เช่นนี้ จะกำหนดเอาตามพิธีกรรมแต่ละอย่าง เช่นพิธีราชสุยะ ซึ่งจะต้องใช้เวลานานก็ต้องเป็นอีกแบบหนึ่ง พิธีบูชาไฟก็อีกแบบหนึ่ง พิธีบวงสรวงเทพเจ้าองค์อื่นก็อีกแบบหนึ่ง

* ชาวอารยันบูชาไฟเป็นประจำวันไม่ขาดและจะให้ไฟดับไม่ได้เลย ดูเพิ่มเติมใน S.V. Velankar. Our Bharat Standard V. (History, Civics and Administration). 12th reprint. (Bombay : Bureau of Textbook Production, 1976)

^{๔๔}รศ. ดร. จำลอง สรพัตนีก, ประวัติวรรณคดีสันสกฤต, (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. ๒๕๓๐), หน้า ๑๘

^{๔๕}เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๑.

ปฏิคาหนกรับยัญ

ปฏิคาหน หมายถึง ผู้รับยัญ ในยุคพระเวท ปฏิคาหนหมายถึงเอาเทพเจ้า ดังนั้น ยัญ
ศัพท์จะเกี่ยวข้องกับเทพเจ้า แต่เป็นที่สังเกตว่า มีเทพบางองค์เท่านั้นคือ

๑. พระวิษณุ^{๕๐}
๒. พระศิวะ^{๕๑}
๓. พระกฤษณะ^{๕๒}
๔. พระอัศวิน^{๕๓}
๕. พระอัคนี^{๕๔}
๖. พระอินทร์^{๕๕}

แต่ความเป็นจริงแล้วปฏิคาหนกรับยัญหมายถึงเอาเทพเจ้าทั้งปวง^{๕๖} เพราะแม้แต่ใน
ภควทศูตาก็เน้นให้ทำยัญพิธีแก่เทพเจ้าเพื่อแสดงการพึ่งพากันและกันอีกด้วย^{๕๗} ดังนั้นจึงเห็นว่า
ปฏิคาหนที่รับยัญคือเทพเจ้าทั้งหมด นอกเหนือจากเทพเจ้าทั้งหมดแล้ว ยังมีเจ้าพิธีกรรมที่ปฏิบัติ

^{๕๐}มียัญศัพท์ที่เกี่ยวข้องดังนี้ คือ ยชุ:ปติสุ, ยชุนฺยาคสุ, ยชุนฺยภตฺต, ยชุนฺยารย, ยชุนฺยกรตฺต, ยชุนฺยตราตฺต, ยชุนฺยปติสุ, ยชุนฺยปุมฺส, ยชุนฺยปุมานุ, ยชุนฺยปุรุษสุ, ยชุนฺยผลทสุ, ยชุนฺยภ
ฤต, ยชุนฺยโภกตฺต, ยชุนฺยวาหนสุ, ยชุนฺยวีรฺย, ยชุนฺยสารสุ

^{๕๑}มียัญศัพท์ที่เกี่ยวข้องดังนี้ คือ ยชตฺส, ยชุนฺยาริสฺ, ยชุนฺยวหนสุ, ยชุนฺยหน, ยชุนฺยหนสุ,
ยชุนฺยนิ, ยชวฺน

^{๕๒}มียัญศัพท์ที่เกี่ยวข้องศัพท์เดียวคือ ยชุนฺยโภกตฺต

^{๕๓}มียัญศัพท์ที่เกี่ยวข้องศัพท์เดียวคือ ยชุนฺยารุห

^{๕๔}มียัญศัพท์ที่เกี่ยวข้องศัพท์เดียวคือ ยชุนฺยพานุสุ

^{๕๕}มียัญศัพท์ที่เกี่ยวข้องศัพท์เดียวคือ ยชุนฺยไศวฺรสุ

^{๕๖}ยชุนฺยาศนฺสุ, ยชุนฺยภุช, ยชุนฺยนิยสุ

^{๕๗}devānbhāvayatānena te devā bhāvayantu vaḥ /

parasparam bhāvayantaḥ śreyāḥ paramavāpsyatha // ๓.๑๑

iṣṭānbhogānhi vo devā dāsyante yajñabhāvitaḥ /

tāirdattānapradāyāibhyo yobhunkte stena eva saḥ // ๓.๑๒

คำแปล ท่านทั้งหลาย จงบำเรอเทพเจ้าด้วยยัญพิธีนี้ และเทพทั้งหลายเหล่านั้น จง
บำรุงพวกท่าน ท่านทั้งหลาย จงได้รับความประเสริฐยิ่ง ด้วยการบำรุงซึ่งกันและกัน /
เพราะเทพทั้งหลายถูกท่านทั้งหลายบำรุงด้วยยัญพิธี จะสนองท่านด้วยโภคะที่น่าปรารถนา ผู้ที่
บริโภคนอกจากที่เทพเจ้าเหล่านั้นให้แล้ว แต่ไม่สนองตอบเทพเจ้าเหล่านั้น มันคือขโมยโดยแท้ //

การบูชาญให้เจ้าภาพแล้วรับค่าจ้างหรือรางวัลแต่ญวิตถุระนุโดยนามว่ารับทักษิณา เจ้าพิธีกรรมก็จัดว่าเป็นปฏิคาหกได้ด้วย เพราะฉะนั้น ปฏิคาหกรับญจึงแบ่งกลุ่มได้ ดังนี้

๑. ปฏิคาหกที่รับญตามที่คาดหมายไว้ คือเทพเจ้าผู้บริโภคนุญ
๒. ปฏิคาหกที่รับญซึ่งเห็นได้ด้วยตา คือพรานมณผู้รับทักษิณา

จุดมุ่งหมายของการบูชาญ

ยุคพระเวท พรานมณบูชาญเพื่อให้เทพเจ้าพึงพอใจแล้วจะได้อำนวยผลตามที่ตนปรารถนาและเพื่อขอบคุณเทพเจ้าที่ประทานความสมบูรณ์แห่งธัญญาหารให้ ต่อมา ในระยะที่มีแนวคิดทางสังสารวัฏแล้ว จึงบูชาญเพื่อปูทางไปโลกสวรรค์

จุดมุ่งหมายของการบูชาญ ไม่เป็นที่กระจ่างชัด เพราะปรารถนาเหตุอย่างหนึ่ง แต่ผลที่ได้นั้นมุ่งไปอีกประเด็นหนึ่ง เช่นเรื่องการบูชาญในชาตกมาลา^{๕๙} เนื้อเรื่องปรารถนาที่ฝนแล้ง เพราะราษฎรประกอบอกุศลกรรม และเพราะพระวรุณเทพแห่งฝนละเลยหน้าที่ การตั้งพิธีกรรม

บูชาญ เพื่อให้ฝนฟ้าตกถูกต้องตามฤดูกาล^{๖๐} พิษพันธุธัญญาหารสมบูรณ์ แต่ในที่ประชุมราชการทูลเสนอให้พระโพธิสัตว์ประกอบญเพื่อเป็นสะพานไปสู่เทวโลก^{๖๑} เพราะฉะนั้น การบูชาญนอกจากจะทำความมั่งคั่งสมบูรณ์ของชุมชนแล้ว ยังเพื่อเป็นการเจริญกุศลกรรมที่จะนำไปสู่เทวโลกได้ด้วย และการที่เป็นเช่นนี้ เกิดมีมาในระยะที่มีความคิดเรื่องสังสารวัฏแล้ว

^{๕๙}อารยศูร ประพันธ์, พากย์ไทยโดยหลวงรัชการโกศล, ชาตกมาลา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐), หน้า ๑๒๑.

^{๖๐}ในคเวทคิตากีสันนับสนุนประเด็นนี้เช่นกันดังข้อความว่า

annādbhavanti bhūtāni parjanyādannasambhavaḥ /

yajñādbhavati parjanyo yajñāḥ karmasamudbhavaḥ // ๓.๑๔

คำแปล สัตว์โลกย่อมมีเพราะอาหาร อาหารเป็นสิ่งที่มีเพราะน้ำฝน /

น้ำฝนย่อมเกิดจากญพิธี ญพิธีเกิดมีเพราะการกระทำ //

^{๖๑}อารยศูร ประพันธ์, พากย์ไทยโดยหลวงรัชการโกศล, ชาตกมาลา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐), หน้า ๑๒๒.

ความเชื่อของการบูชาญแบบเดิม

เป็นที่ยอมรับกันว่า สรรพสิ่งเมื่อเกิดมีแล้ว ย่อมมีการดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลง การบูชาญก็เช่นกัน เมื่อมีขึ้น ตั้งอยู่และเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงในศาสนาพราหมณ์นี้มี เพราะสาเหตุ ๒ ประการ คือ

๑. เพราะเหตุภายใน หมายถึง เกิดจากแนวความคิดทางศาสนาในกลุ่มของพราหมณ์เอง โดยเน้นหนักในเรื่องการบำเพ็ญตบะ การประพฤติพรหมจรรย์ ทำให้การบูชาญสูญเสียความเป็นเอก เสื่อมความเชื่อถือลง ประชาชนมีความเชื่อมั่นต่อพิธีกรรมน้อยลง เสื่อมความเชื่อในเทวานุภาพลง แม้ในภควทศิตาจะยกย่องการบูชาญบ้าง แต่เป็นเพียงยกย่องในฐานะที่ผลของ ญจะวางบุคคลผู้ทำไว้เพียงสิ้นบาปกลายเป็นเทพเจ้าเท่านั้น ยังไม่หลุดพ้นจากสังสารวัฏ

๒. เพราะเหตุภายนอก คือเพราะการคัดค้านและตอบโต้จากเจ้าลัทธิร่วมสมัยต่างๆ เช่น ศาสดามหาวีระ ผู้ประกาศศาสนาเซน หรือชไนะ และพระสมณโคดมพุทธเจ้า ผู้ประกาศศาสนาพุทธซึ่งมีคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นที่รวบรวมคำสอน ดังนั้นจึงปรากฏเรื่องการบูชาญอย่าง หลากหลายในพระไตรปิฎก